

Piotr Żurek

Katedra Studiów Środkowoeuropejskich
Wydział Humanistyczno-Społeczny
Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej

PODWÓJNE POGRANICZE. RZECZ O SPECYFICE SĄSIEDZTWA CZARNOGÓRSKO-SERBSKIEGO

Dzieje Czarnogórców i Serbów są ze sobą ściśle związane. Ich sąsiedztwo sięga czasów przybycia Słowian na Bałkany. Serbowie przybyli tam w VII w. i już wtedy znani byli pod obecnym imieniem swojej narodowości. Natomiast etnonim *Czarnogórzec* (*Crnogorac*) po raz pierwszy pojawił się w raporcie weneckim pochodzącym z roku 1500¹. Od tego momentu zaczyna powszechnie funkcjonować nazwa konkretnego narodu i kraju – Czarnogóra. Oczywiście pozostaje pytanie: jakie nazwy kraju i narodowości istniały wcześniej? To pytanie do dzisiaj nurtuje historyków. Prawdopodobnie mieszkańcy obszaru dzisiejszej Czarnogóry określali się szeroką nazwą „Słowianie” (Sloveni)² i wywodzili się z najstarszej grupy osadnictwa słowiańskiego na Bałkanach³. Wiadomo również, że najstarszą budowlą murowaną w Cetinje jest Vłaška crkva, co wskazywałoby, że ludność tego obszaru pochodziła od Vlachów, czyli zromanizowanych potomków Ilirów i Traków⁴.

Zarówno dzisiejsi Czarnogórcy, jak i Serbowie wspólne początki swoich państwowości dopatrują w istnieniu średniowiecznych monarchii: Duklji (X–XII w. – Dynastia Vojislavljevićów) i Zety (1360–1421 r. – Dynastia Balšićów)⁵, co jednocześnie wskazuje na wspólne korzenie i pochodzenie tych dwóch narodów. Z jednej strony fakt ten zbliża te narody do siebie zaś z drugiej – komplikuje ich wzajemne relacje.

¹ R. Rotković (red.), *Sazdanje Cetinja*, Titograd 1984, s. 60.

² N. Vukčević, *Etničko porijeklo Crnogoraca*, Beograd 1981, s. 11–12.

³ Š. Kulišić, *O etnogenezi Crnogoraca*, Titograd 1980, s. 285.

⁴ Tamże, s. 37–85. Teorię tę neguje N. Vukčević. Zob.: *Etničko porijeklo Crnogoraca*, Beograd 1981, s. 105–122.

⁵ Zob.: F. Milobar, *Dukljanska kraljevina*, Sarajevo 1900; *Istorija srpskog naroda*, t. I, Beograd 1981; N. Adžić, *Crna Gora u doba Balšića (1360–1421)*, Cetinje 1996; S. Brković, *O postanku i razvoju crnogorske nacije*, Rijeka 2003, s. 11–44; B. Šekularac, *Crna Gora u doba Vojislavljevića*, Cetinje 2007; por.: *Historia Królestwa Słowian czyli Latopis popa Duklanina*, oprac. J. Leśny, Warszawa 1988.

Dlatego też specyfika sąsiedztwa czarnogórsko-serbskiego wyraża się głównie w wymiarze wewnętrznym, jak i zewnętrznym. Związane jest to z podwójnym pograniczem tożsamości.

Przejawia się to przede wszystkim tym, że termin Czarnogórzec nie jest jednoznacznie rozumiany. Są bowiem Czarnogórcy, którzy uważają się tylko za Czarnogórców, ale są także Czarnogórcy, którzy uważają się równocześnie za Serbów.

To podwójne pogranicze tożsamości określone jest przede wszystkim poprzez trzy czynniki:

- 1) rdzenność pochodzenia;
- 2) posługiwanie się językiem czarnogórskim czy serbskim;
- 3) przynależność do Serbskiej Cerkwi Prawosławnej (SPC) lub Czarnogórskiej Cerkwi Prawosławnej (CPC).

Rdzenność pochodzenia

Czarnogórcy, którzy uważają się tylko za Czarnogórców wywodzą się z obszarów rdzennej Czarnogóry, a nie z terenów inkorporowanych. Należy tutaj podkreślić, że rdzenna Czarnogóra była obszarem określanym jako tzw. Stara Czarnogóra⁶. Był to swego rodzaju Piemont państwa czarnogórskiego, do którego z biegiem czasu inkorporowane zostały inne terytoria; chodzi tutaj przede wszystkim o Brda, Starą Hercegowinę i Primorje.

Przypomnijmy, iż Czarnogóra jest niewielkim krajem o stosunkowo małej populacji. Całkowita ludność tego kraju nie przekracza 700 tys. mieszkańców (w roku 2003 – 620 145). Według spisu powszechnego z roku 2003 skład etniczny Czarnogóry przedstawiał się następująco⁷:

- Czarnogórcy: 267 669 (43,16%),
- Serbowie: 198 414 (31,99%),
- Bośniacy: 48 184 (7,77%),
- Albańczycy: 31 163 (5,03%),
- Muzułmanie: 24 625 (3,97%),
- Chorwaci: 6 811 (1,10%),
- Romowie: 2 826 (0,46%),
- pozostali: 4 261 (0,69%),
- bez narodowości: 34 332 (5,83%).

Z przedstawionego wykazu wynika, iż większość obywateli Czarnogóry nie uważa się za Czarnogórców.

W wymiarze zewnętrznym ciekawy jest fakt, że większość Czarnogórców żyje poza Czarnogorą, a najwięcej ich mieszka w Serbii. To nic nowego, gdyż

⁶ Tworzyły je dawne tureckie nahije: Katunska, Riječka, Lješańska i Crmnička.

⁷ *Statistički godišnjak 2009*, Podgorica 2009, s. 45; por.: *Nacionalno izjašnjanje na popisima u Crnoj Gori*, <http://hr.wikipedia.org>

w dziejach Serbii najwięksi serbscy nacjonaści byli rodowitymi Czarnogórcami lub wywodzili się z Czarnogóry (najczęściej poprzez rodziców). Do tego grona należą między innymi:

– Djordje Petrović zwany Karadziordzie (Czarny Jerzy) – przywódca pierwszego powstania serbskiego, założyciel serbskiej dynastii panującej Karadziordziewiciów;

– Miloš Obrenović – przywódca drugiego powstania serbskiego, założyciel serbskiej dynastii panującej Obrenowiciów;

– Vuk Stefanović Karadžić – serbski XIX-wieczny językoznawca, historyk i etnograf, twórca podwalin współczesnego standardu języka serbskiego [aczkolwiek pierwotnie opartego na wschodnio-hercegowińskim sztokawskim dialekcie ijekawskim];

– Ilija Garašanin – premier Serbii, twórca programu Wielkiej Serbii „Načertanije”;

– Radovan Karadžić – prezydent Serbskiej Republiki Bośni i Hercegowiny, zbrodniarz wojenny;

– Željko Ražnatović „Arkan” – zbrodniarz wojenny;

– Slobodan Milošević – prezydent Serbii i SR Jugosławii, zbrodniarz wojenny.

W różnych momentach swoich dziejów Czarnogórcy często deklarowali się jako Serbowie. Najczęściej wtedy, gdy Serbii się wiodło i czerpali z tego korzyści. W momencie, kiedy Serbia przegrała wojnę, wówczas deklaracje te uległy diametralnym zmianom na korzyść narodowości czarnogórskiej⁸. Dobitym przykładem takiej właśnie postawy jest osoba Milo Djukanovicia – obecnego premiera Czarnogóry (2010) oraz byłego prezydenta tego kraju (1998–2002). Niegdyś działacz komunistyczny i zagorzały rzecznik polityki Miloševicia, z chwilą postępującego upadku serbskiego „wodza” diametralnie zmienił dotychczasową orientację, opowiadając się za zerwaniem przez Czarnogórę związku politycznego z Serbią⁹. Dzięki temu stał się inspiratorem i realizatorem procesu niepodległości Czarnogóry¹⁰.

⁸ Z chwilą rozpadu SFRJ Jugosławii, w roku 1992 przeprowadzone zostało w Czarnogórze referendum, gdzie ponad 90% głosujących opowiedziało się za pozostaniem w związku z Serbią. Tym samym Czarnogóra weszła w skład powołanej przez Slobodana Miloševicia Związkowej Republiki Jugosławii (Savezna Republika Jugoslavija – 1992–2003 r.). W momencie przegrania przez Serbię wojny (lata 1991–1995), wskutek blokady ekonomicznej oraz nalotów NATO (1999), w Czarnogórze odezwały się tłumione dotąd hasła niepodległościowe, zob.: M. Šuković, *Novovjekovna država Crna Gora*, Zagreb 2006, s. 403–408.

⁹ Tendencje secesjonistyczne w Czarnogórze i związane z tym rozwój narodowości czarnogórskiej inspirowane były również z zewnątrz poprzez politykę Stanów Zjednoczonych i Unii Europejskiej, zob.: M. Knežević, *Izneverena država – Srbija i Crna Gora u vremenu razlaza*, Beograd 2007; M. Đurković, *Kako se konstruišu nacije: crnogorski slučaj*, „Sociološki pregled”, XLIV, 2010, nr 1, s. 3–36.

¹⁰ M. Grujić, *Milo Đukanović – politički portret. Fleksibilna britva*, „Vreme”, nr 619, 14 XI 2002; J. Wojnicki, *Kształtowanie się państwowości Czarnogóry*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej we Włocławku. Zbliżenia Cywilizacyjne”, t. 3/2007, s. 204–210. Według Marka Waldenberga: „Dążąc usilnie do zerwania wszelkich więzów z Serbią, Djukanović lansuje sprzeczną z faktami historycznymi tezę, iż Czarnogórcy posiadają odmienną od serbskiej tożsamość narodową i odrębny, czarnogórski język”. Zob.: M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii: jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki*, Warszawa 2005, s. 467.

Posługiwanie się językiem czarnogórskim czy serbskim

Konstytucja Republiki Czarnogóry z roku 2007 w artykule 13 głosi: „Urzędowym językiem w Czarnogórze jest język czarnogórski. Alfabety cyrylicy i łaciński są równoprawne. W administracji używa się również języki serbski, bośniacki, albański oraz chorwacki”¹¹.

Według spisu powszechnego z roku 2003 obywatele Czarnogóry posługują się następującymi językami¹²:

- serbskim 63,49%,
- czarnogórskim 21,96%,
- albańskim 5,26%,
- pozostałymi 9,39%.

Z powyższego zestawienia wynika, iż część Czarnogórców narodowości tylko czarnogórskiej uważa język serbski za swój własny. Należy tutaj jednak zaznaczyć, iż standard języka serbskiego w Czarnogórze oparty jest na dialekcie *ijekawskim*, a nie na *ekawskim* jak w rdzennej Serbii. Co więcej, dialekt *ijekawski* stanowi także podstawę języka czarnogórskiego. Ponadto, standardy zarówno języka czarnogórskiego, jak i serbskiego wywodzą się z dialektu *sztokawskiego* (podobnie jak i standardy języków bośniackiego i chorwackiego)¹³. Wszystko to powoduje, że sami Czarnogórcy mają problem z określeniem swojego języka, tym bardziej że termin *język czarnogórski* funkcjonuje od niedawna. Oficjalnie do roku 1991 funkcjonował tam język serbskochorwacki, a do roku 2007 język serbski.

W roku 2009 Ministerstwo Oświaty i Nauki Republiki Czarnogóry opublikowało *Pravopis crnogorskoga jezika i rječnik crnogorskoga jezika (pravopisni rječnik)*, który pierwszą z naczelnych zasad statusu języka czarnogórskiego określa następująco: „model czarnogórskiej standardowo-językowej normy jest wspólny, ogólny (koine) językowy gatunek, który przynależy wszystkim autochtonicznym czarnogórskim obywatelom”¹⁴. Wynika z tego, iż językiem czarnogórskim posługują się Czarnogórcy pochodzący z rdzennej Czarnogóry.

¹¹ *Ustav Crne Gore*, Zagreb 2007, s. 3.

¹² *Czarnogóra*, <http://pl.wikipedia.org>

¹³ V. Nikčević, *Crnogorski pravopis*, Cetinje 1997; tenże, *Crnogorska gramatika*, Podgorica 2001; P. Brom, *Czarnogórski standard wobec różnicowania językowego południowej Słowiańszczyzny*, Bielsko-Biała 2007.

¹⁴ *Pravopis crnogorskoga jezika i rječnik crnogorskoga jezika (pravopisni rječnik)*, Podgorica 2009, s. 6.

Przynależność do Serbskiej Cerkwi Prawosławnej (SPC) lub Czarnogórskiej Cerkwi Prawosławnej (CPC)

Konstytucja Księstwa Czarnogóry z roku 1905 w artykule 40 głosi, iż: „Religią państwową w Czarnogórze jest prawosławie (istočno-pravoslavna). Cerkiew Czarnogórska jest autokefaliczna, niezależna od jakiegokolwiek obcej Cerkwi, a dogmatycznie zjednoczona jest z wschodnio-prawosławnym Ekumenicznym Patriarchatem Konstantynopolskim (Vaseljenska crkva)”¹⁵. Zapis ten był zgodny ze statutem CPC ogłoszonym w roku 1904¹⁶.

Geneza istnienia autokefalicznej CPC sięga początku rządów dynastii Petrović-Njegoš, kiedy to władca czarnogórski był zarazem przywódcą politycznym i religijnym kraju¹⁷. Należy tutaj przypomnieć, iż w dziejach Czarnogóry ród Petrović-Njegoš był dynastią walki z Turkami, który rządził krajem w latach 1697–1918. Do roku 1851 władcy tej dynastii byli jednocześnie żyjącymi w celibacie monachami – władkami czarnogórskiej cerkwi prawosławnej (tron dziedziczył syn brata władcy). Autokefaliczność CPC istniała do roku 1918¹⁸, kiedy po zajęciu Czarnogóry przez wojska serbskie została ona zlikwidowana, a jej struktury oraz majątek siłą wcielone do Serbskiej Cerkwi Prawosławnej¹⁹. Akt ten prawnie został zatwierdzony umową zawartą dnia 18 marca 1920 r. między władzami Królestwa SHS a Patriarchatem Konstantynopolskim. Na mocy tej umowy powstała Zjednoczona Serbska Cerkiew Prawosławna obejmująca jurysdykcją również obszar Czarnogóry²⁰.

Ruch na rzecz odbudowy niezależności CPC odżył z chwilą rozpadu Jugosławii i nasilił się w momencie zintensyfikowania się procesu oderwania Czarnogóry od Serbii. Na domiar złego, do roku 2000 CPC nie mogła legalnie działać w Czarnogórze, ponieważ władze odmawiały jej rejestracji. Mimo to w Sofii, w roku 1998 archimandryta Mihailo został wyświęcony na archiepiskopa cętinjskiego i metropolitę czarnogórskiego. Dopiero pod wpływem nacisków społecznych władze Czarnogóry zgodziły się zalegalizować prawnie CPC. Towarzyszyły

¹⁵ *Ustav za Knjaževinu Crnu Goru*, Cetinje 1905, s. 12.

¹⁶ *Ustav Svetoga Sinoda u Knjaževini Crnoj Gori*, Cetinje 1904, artykuł 1.

¹⁷ Ž. L. Đurović, *Crnogorska pravoslavna crkva-duhovni izvor našeg identiteta*, [w:] *Crnogorski sveci, slave i običaji*, red. Ž. L. Đurović i in., Zagreb 2005, s. 20–28.

¹⁸ N. Adžić, *Nekoliko svjedočanstva o autokefalnosti Crnogorske pravoslavne crkve*, [w:] *Crnogorski sveci...*, s. 11–19; Ž. Andrijašević, *Crnogorska crkva 1852–1918*, Nikšić 2008. Zwolennicy SPC uważają, że CPC nigdy nie była autokefaliczna. Do zagorzałych rzeczników tej teorii należał znany badacz stosunków polsko-jugosłowiańskich profesor Ljubomir Đurković-Jakšić (1907–1997). Por.: Lj. Đurković-Jakšić, *Mitropolija Crnogorska nikada nije bila autokefalna*, Cetinje–Beograd 1991.

¹⁹ Tekst i faksimili odluke o ujedinjenju Srpsko-Pravoslavne Crkve u Crnoj Gori sa Pravoslavnom Crkvom u Srbiji, SVETI SINOD KR. CRNE GORE, Cetinje 16 grudnia 1918, nr 1169.

²⁰ „Glasnik” 1920 (październik), 1/14, nr 7, s. 100.

temu protesty SPC, która do dzisiaj nie uznaje CPC i nie chce zwrócić jej dawnego majątku. Symbolem jest tutaj niewątpliwie Cetinjski monastyr – odwieczna siedziba zwierzchników CPC, który ciągle pozostaje we władaniu duchowieństwa SPC. Dlatego też metropolita Mihailo czasowo rezyduje w domu władzyki znajdującym się obok monastyru²¹.

Współcześnie fakt ten spowodował, iż wyznawcy prawosławia w Czarnogórze są także podzieleni w kwestii przynależności do Cerkwi. Niewątpliwie przewagę mają tutaj zwolennicy SPC, ponieważ w ich rękach znajduje się większość obiektów sakralnych. Obok języka czarnogórskiego CPC jest atrybutem niepodległości Czarnogóry.

Szanując prawo Czarnogórców i Serbów do samookreślenia i własnej narodowości, w dzisiejszej niepodległej Republice Czarnogóry można zaobserwować wyraźny podział polegający na istnieniu Czarnogórców-Czarnogórców i Czarnogórców-Serbów. W wymiarze wewnętrznym różnicowanie tego podwójnego pogranicza²² przejawia się przede wszystkim tym, że:

a) prawdziwi Czarnogórcy-Czarnogórcy są tylko Czarnogórcami, wywodzą się z rdzennej Czarnogóry, posługują się ojczystym językiem czarnogórskim i uznają Czarnogórską Cerkiew Prawosławną,

b) natomiast Czarnogórcy-Serbowie są także Serbami mówiącymi tylko po serbsku i uznającymi wyłącznie Serbską Cerkiew Prawosławną.

Mimo takiego różnicowania, nie można jednak mówić, iż w Czarnogórze panuje konflikt pomiędzy zwolennikami języka, cerkwi i narodowości czarnogórskiej. Sami mieszkańcy Czarnogóry podchodzą do tego problemu z dużą rezerwą. Zdając sobie sprawę, iż wszystkich Czarnogórców łączy odwieczne pobratymstwo, tzw. *srpstvo*, czyli wspólne pochodzenie oraz kulturalno-religijne korzenie i tradycja walki ze wspólnymi wrogami. *Srpstvo* w pojęciu Czarnogórców-Czarnogórców jest tym czym dla Słowian – słowiańskość. Natomiast zwolennicy koncepcji serbocentrystycznej uważają *srpstvo* za synonim przynależności do narodu serbskiego. Wydaje się, że te rozbieżności istniały zawsze w zależności od ich interpretacji. Tak w XIX w. (1836) zostały one ugruntowane w kultowym dziele serbskiego badacza Vuka Stefanovicia Karadžicia *Srbi svi i svuda* (*Serbowie wszyscy i wszędzie*). Według niego już „Dobrovsky i Šafarik udowodnili, że niegdyś wszystkie narody słowiańskie nazywały się Serbami, i że imię Serbowie starsze jest niż Słowianie”²³. Ten fakt wskazuje, że termin Serb miał szersze znaczenie ponadnarodowe. Dwojako tutaj można też interpretować słowa Vuka

²¹ R. Rotković, *Imovina Crnogorske pravoslavne crkve i pitanje njene restitucije*, „Lučindan” 2009, nr 33, s. 34–36; por.: R. Bońkowski, *Czarnogórska Cerkiew Prawosławną a kwestie językowe*, [w:] *Mozaika religijna Bałkanów*, red. M. Walczak-Mikołajczykowa, Gniezno 2008, s. 238–244.

²² Krzysztof Wrocławski określa ten dualizm jako „podwójna tożsamość Czarnogórców”. Zob.: K. Wrocławski, *Mniejszość we własnym kraju? – rzecz o Czarnogórcach*, [w:] *Literatury słowiańskie po roku 1989*, t. IV, Warszawa 2005, s. 163.

²³ V. S. Karadžić, *Srbi svi i svuda*, [w:] *Izvori velikosrpske agresije*, Zagreb 1991, s. 86.

Stefanovicia Karadžicia zawarte w jego książce *Crna Gora i Crnogorci* (1837) – „Svi su Crnogorci Slaveni srpske grane grčkog zakona” („Wszyscy Czarnogórcy Słowianie serbskiego odgałęzienia greckiego obrządku”)²⁴. Na tej podstawie można wywnioskować, że Czarnogórcy są wyznawcami prawosławia w obrządku starocerkiewnym redakcji serbskiej. Nadinterpretacja dzieł Vuka Stefanovicia Karadžicia w XX w. legła u źródeł ideologii wielkoserbskiej i rzutuje także na relacje czarnogórsko-serbskie.

Dnia 21 maja 2006 r. w referendum niepodległościowym większość obywateli Czarnogóry zadeklarowała zerwanie związku z Serbią. Ostatecznie parlament Czarnogóry proklamował niepodległość 3 czerwca 2006 r.²⁵ Akt ten był nie tylko demonstracją zerwania związków z Serbią, ale przede wszystkim nawiązaniem do dawnej tradycji państwowości Czarnogóry.

Niepodległość Czarnogóry oraz jej postępujący rozwój niewątpliwie wpływają na wzrost czarnogórskiej tożsamości narodowej. Sprzyja temu także obecna polityka zagraniczna Czarnogóry, związana z aspiracjami wstąpienia do NATO i Unii Europejskiej. Polityka ta prowadzona jest często wbrew oczekiwaniom władz w Belgradzie. Najlepszym tego przykładem jest fakt, iż mimo protestów Serbii z dnia 9 października 2008 r., Czarnogóra uznała niepodległość Kosowa²⁶.

W kontekście tych faktów kwestią czasu wydaje się być utwierdzenie dominującej i niekwestionowanej pozycji na terenie Czarnogóry narodowości czarnogórskiej. Wówczas to bardziej wyraźna i czytelna stanie się granica sąsiedztwa czarnogórsko-serbskiego.

²⁴ V. S. Karadžić, *Crna Gora i Crnogorci*, Stuttgart 1837, s. 4.

²⁵ *Konačni rezultati Referenduma u Crnoj Gori*, [w:] *Referendum u Crnoj Gori 2006 godine*, Podgorica 2006, s. 9–20; *Neka je vječna Crna Gora*, „Pobjeda”, 4 czerwca 2006, s. 1–3.

²⁶ M. Milović, *Jednoglasno priznata nezavisnost Kosova*, „Pobjeda”, 10 października 2008, s. 1–4; *Intervju koji je Predsjednik Crne Gore imao na TV CG*, 13.07.2010, <http://www.predsjednik.me> (Strona internetowa Urzędu Prezydenta Republiki Czarnogóry).